

Xalq og'zaki poetik ijodining tarixi va o'ziga xos xususiyatlari.

To'xtasin Rajabov Ibodovich

Buxoro davlat universiteti Musiqa ijrochiligi va madaniyat kafedrası

p.f.d.(DSc), professor

t.i.rajabov@buxdu.uz

Inson dunyoda paydo bo'lganidan buyon o'zaro hamkorlikda yashashga, bir-biri bilan munosabatda bo'lishga intilgan.

Shubhasiz, xalqimiz og'zaki ijodidan keng o'rin olgan Alpomish, Go'ro'g'li kabi botirlar, Muqbil toshotar, Ozoda chehra kabi xalq vakillari ham asar qahramonla - riga aylanar ekanlar, qadim-qadim zamonlardagi badiiy ijod ta'siri o'z hukmini o'tkazgan. Bugungi kunda O'zbekistonda zavq bilan o'qilayotgan, maroq bilan aytilayotgan doston, ertak, qo'shiq, maqol, topishmoq, afsona va rivoyat, askiya va latifa, loflar o'zbek xalq og'zaki ijodining janrlari hisoblanadi.

Xalqimiz yaratgan ana shu ma'naviy boyliklarimiz butun o'zbek xalqi madaniy merosi, qadriyatlarining tarkibiy qismidir. Ilmda xalq og'zaki ijodi fol'klar atamasi bilan yuritiladi.

“Fol'klar” atamasi ingliz tilidan olingan bo'lib, ikki so'zdan tashkil topgan. “Fol'k” (fol'k)–xalq va lore (lore)–donolik so'zlarining birikmasidan iborat bo'lib, “xalq donishmandligi” degan ma'noni bildiradi. U birinchi marta Vilyam Toms tomonidan 1846 yilda ishlatilgan va shundan boshlab iste'molga kiritilgan. Fol'klar–xalq ijodiyotining barcha sohalari singari xalq musiqasini ham o'z ichiga oladi. Xalq musiqasi ayrim hollarda “Musiqa ahli” deb ham yuritiladi. Fol'klar qo'shiqlari og'izdan–og'izga, avloddan–avlodga o'tib to'ldiriladi va sayqal topadi.

Fol'klar qo'shiqlarining o'ziga xos xususiyatlaridan biri, ularning g'oyaviyligidadir. Milliy musiqaning eng ommalashgan turi fol'klar qo'shiqlaridir. Fol'klar qo'shiqlarida voqea–hodisalar shaxsning botiniy kechinmalari o'z aksini topadi va bu holat jamoaning his tuyg'ulari bilan uyg'unlashgan holda ifodalanadi. SHu boisdan ham fol'klar qo'shiqlari o'quvchi–yoshlarni estetik tarbiyalashda muhim manba hisoblanadi. Fol'klar deganda ma'lum millatga mansub, xalq tomonidan asrlar davomida yaratilgan san'at namunalari: so'za nalar, xalq kuylari, raqslar va boshqalar tushuniladi. Ammo fol'klorning alohida sohasi bilan shug'ul lanuvchi mutaxassis esa ko'pincha fol'klar deganda o'zi o'rganuvchi sohani nazarda tutadi. Jumladan, tasviriy san'atni o'rganadigan olim fol'klar deganda, naqsh san'atini nazarda tutadi. Xoreograf esa xalq raqsini, musiqashunos xalq kuylarini, fol'klorshunos esa xalq og'zaki ijodini nazarda tutib ish olib boradi. Ma'lumki, o'rta umumta'lim maktablarida adabiyotning ikki asosiy turga bo'linishi o'rganilgan. Ularning

birinchisini ilmiy, ikkinchisini badiiy adabiyot deb ataydilar. Badiiy adabiyot o'z navbatida ikki yirik turga bo'linadi: xalq og'zaki adabiyoti (fol'klor), yozma adabiyot (individual ijod). Xalq og'zaki ijodi deb atalgan adabiyot yozma adabiyotdan bir necha xususiyatlar bilan farq lanadi. Bu xususiyatlar quyidagilardan iborat:

- a) an'anaviylik;
- b) og'zakilik va improvizatorlik;
- c) jamoalik va ommaviylik;
- d) variantlilik va versiyalik;
- e) anonimlik.

An'ana deganda, uzoq vaqt davomida xalq tajribasidan o'tib odat tusiga kirgan tadbir yoki amal tushuniladi. Xalq og'zaki ijodidagi an'anaviylik bir necha ko'ri - nishlarda namoyon bo'ladi. Jumladan:

- a) fol'klor asarlarining og'zaki tarzda yaratilishida (bu haqda og'zakilik yuzasidan fikr yuritilganda ma'lumot beriladi);
- b) og'zaki ijod asarlarining matnida;
- d) mazkur asarlarning ijrosida.

Xalq yaratgan asarlarning matni janrlarga ko'ra uzoq muddat davomida doimiy ravishda takrorlanib turadigan qismlarga ega. Ertaklarning boshlanishi, yakunlanishi, xalq dostonlaridagi qahramonlarning ot egarlashi, poygada qatnashishi, dushman bilan jang olib borishi kabi lavhalari asardan asarga ijrochining ixtiyori va maho ratiga ko'ra ko'chib o'taveradi. Undan tashqari, doston va ertaklarda ko'pincha takrorlanib turadigan farzandsizlik, farzandga ega bo'lish, shartning buzilishi, safarga chiqish, turli to'siqlarni bosib o'tish, to'y kabi voqealar ham an'anaviylikka xosdir. Agar biz xalqimiz yaratgan og'zaki ijod asarlari bilan yaxshiroq tanishsak, ertakdagi suluv qiz yuzining o'n to'rt kunlik oyga o'xshatilganligini, jahli chiqqan qahramonimiz mo'ylovida qirov paydo bo'lganligini, yoki shu qahramon bir oyog'ini daryoning o'ng qirg'og'iga, ikkinchi oyog'ini chap qirg'og'iga qo'yib, narsalarni u qirg'oqdan bu qirg'oqqa o'tkazayotganini bilamiz. Ma'lum bo'ladiki, og'zaki ijodiy timizdagi asarlarda o'xshatish, sifatlash, mubolag'a kabi tasvir vositalarida ham an'anaviylik namoyon bo'lar ekan. Shuningdek, biz fol'klorda ajdar, dev, yalmog'iz kampir, pari, uchar ot, uchar gilam, sehrli pat kabi obraz larga duch kelamiz. Bu o'rinda ham an'anaviylik ma'lum darajada o'z ta'sirini o'tkazganligiga guvoh bo'lamiz. Shunday qilib, og'zaki ijod asarlari matnidagi an'anaviylik deganda, an'anaviy parchalar, tasvir vositalari, obraz yaratish kabi bir necha jihatlar nazarda tutiladi.

Xalq og'zaki ijodi namunalarini ijro etishda ham an'anaviylik mavjuddir. Avvalo aytish kerakki, O'zbekistonda xalq dostonlarini ijro etish an'anasi uch ko'ri

- nishga egadir. Ularni Samarqand, Xorazm, Farg‘ona dostonchilik an‘analari deb ataydilar. Samarqand dostonchiligida baxshi dostonni yakka holda do‘mbira jo‘rligida ichki ovozda aytadi. Xorazmda esa doston tor, doira, dutor, garmon jo‘rligida ochiq ovozda aytiladi. Ko‘rinib turibdiki, o‘zbek xalq og‘zaki ijodining salmoqli qismini tashkil etuvchi dostonlar ijrosi uzoq muddat davomida o‘ziga xos an‘anada shakllangan. Shuningdek, uzoq o‘tgan zamonlarda xalq topishmoqlari ko‘pincha qish kecha larida, qiziqqiziq shartlar (qo‘shiq aytib be rish, raqsga tushish, hatto, qor kurash) bilan aytilgan. Qo‘qon, Namangan, Xorazm va boshqa viloyatlardagi maxsus tayyorgarlik ko‘rgan odamlar ertakni aytishdan avval atrofiga suv, isiriq, non, tuz, supurgi va boshqa shunga o‘xshash narsalarni hozirlar, ertak ijrosi jarayonida ulardan foydalanar edilar. Askiya ulfat yigitlarning gap-gashtklarida, o‘zaro yig‘ilib osh-palov qilish paytlarida aytilgan. Ammo ko‘pincha bu janr asarlari an‘anaviy sunnat to‘ylarida, hofizlar dam olayotgan paytda, tarafma-taraf bo‘lgan holda ijro etilgan. Marosim qo‘shiqlari ham to‘ylarda, sayillarda maxsus tayyorgarlik ko‘rilgan holda ijro etilgan. Bolalar fol‘kloriga oid asarlar ijrosidagi an‘anani bugungi kunda ham bog‘larda, mak- tablarning hovlisida yoki ko‘rik-tanlovlarda kuzatish mumkin. Ma‘lum bo‘ladiki, xalqimiz og‘zaki ijodidagi an‘anaviylik asarlarning matniga, yaratilishi usuliga, ijrosiga singib ketgan xususiyat hisoblanar ekan.

Xalq ijodidagi so‘z san‘atiga oid asarlar yozuv madaniyati kashf qilinmasdan oldin ham yaratilgan, ijro etilgan. Og‘zaki ijoddagi topishmoqlardan tor tib maqollargacha, dostonlardan qo‘shiqlar gacha og‘zaki tarzda aytiladi. Har bir ijrochi o‘zi aytayotgan ijod namunasiga hayot tajribasini, dunyo qarashini, yonveridagi yurtdoshlari bilan bo‘lgan munosabatini singdirib ijro etgan. Yaqin kunlarga gacha og‘zaki ijod namunalari avloddan avlodga meros bo‘lib o‘tar ekan, fol‘klor namunasi sayqal topib boradi degan tushuncha mavjud edi. Aslini olganda, og‘zaki ijod asarining badiiy jihatdan mukammallashuvi yoki zaiflanishi ijrochining mahoratiga bog‘liqdir. Agar asarni yaxshi ustoz ko‘rgan, badiiy ijod qilish iste‘dodiga ega bo‘lgan shaxs ijro etsa, asar badiiy jihatdan sayqal topadi. Aks holda, asarning go‘zalligiga zarar yetishi ham mumkin. Ijrodagi og‘zakilik ijobiy va salbiy xususiyatga ega bo‘ladi. Xususan, og‘zakilik fol‘klor asarining keng tarqalishiga, xalq orasida ommalashuviga bosh sabablardan bo‘lgan omildir. Bu — og‘zakilikning ijobiy jihati. Ammo, shu bilan birga, og‘zaki ijod asari o‘tmish zamonlarda yozma tarzda saqlab qolinmaganligi uchun mohir ijrochining vafot etishi asarning ham yo‘q bo‘lib ketishiga olib kelgan. Xalq dostonlari va ertaklarini o‘qir ekanmiz, faraz yo‘li bilan ularnig naqadar mukammal va go‘zal nusxalari mavjud bo‘lganini payqaymiz. Ammo asarlarning og‘zaki tarzda ijro etilishi bugungi kunda u nus - xalarning yo‘qolib ketishiga olib kelgan. Improvizatorlik

bevosita og‘zakilik xususiyati bilan bog‘liqdir. Bu atama badihago‘ylik ma‘nosini bildiradi. Baxshi doston ijro etar ekan, asarga tinglovchilarni qiziqtirish uchun yo‘l-yo‘lakay o‘zgarishlar kiritadi. Bunday o‘zgarishlarni qo‘shiq, ertak, askiya, latifa kabi janrlar ijrosida ham kuzatish mumkin. Jumladan, hamma taniydigan tinglovchilarning nomini, mahalliy hududda ro‘y bergan o‘ta qiziqarli voqealarni yoki mamlakat miqyosidagi ijodiy yoki salbiy hodisalarni eslab o‘tish ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, to‘ylarda ijro etiladigan askiyalarni improvizatsiyasiz tasavvur qilish mumkin emas, chunki og‘zakilik bilan bog‘liq bu xususiyat har bir asar ijrosini jonlantiradi, qiziqish darajasini oshiradi, unga alohida fayz bag‘ishlaydi. Ba‘zan ilhomi kelib turgan baxshi tinglovchilarning qo‘llab-quvvatlashi oqibatida o‘zi bilgan an‘analarga suyangan holda tomomila boshqa mazmundagi yangi asarni yaratib yuborishi ham mumkin bo‘ladi.

Xalq og‘zaki ijodi asarlari qaysi janrga mansub bo‘lishidan qat‘i nazar uni badiiy ijod qilish iqtidoriga ega bo‘lgan yakka shaxs yaratadi. Yaratilgan asar omma tomonidan ma‘qullangan taqdirda, boshqa ijodkor xalq vakillari tomonidan qo‘llab-quvvatlanadi va ularga asta-sekinlik bilan ijodiy o‘zgarishlar kiritiladi. Yaratilgan asar og‘zaki shaklda vujudga kelgani tufayli turli o‘zgarishga duch kelishi rasmiylashtirilmaydi, ya‘ni ijod namunasi ning qaysi qismi kim tomonidan yaratilgani aynan qaysi o‘rinlarga kim o‘zgarishlar kiritgani qayd etilmaydi. Natijada, ma‘lum muddat o‘tgandan so‘ng, asarning dastlabki nusxasi juz‘iy yoki muhim yangiliklarga ega bo‘la boshlaydi. Shunday qilib, mazkur ijod namunasi birinchi yaratgan ijodkor o‘z o‘zidan mualliflik da‘vosini qilolmaydi. Xalq og‘zaki ijodi asarlarini to‘plash uchun chiqilgan ekspeditsiyalardan shu narsa ma‘lum bo‘ladiki, xalq orasida yashab og‘zaki ijod xazinasiga o‘zining iste‘dodi bilan hissa qo‘shgan ko‘pchilik yurtdoshlarimiz mazkur asarlarga muallif yoki muallifdosh bo‘lishni tabiatan xohlamaydilar ham. Bunday odamlar o‘z ijodlarini xalqqa bag‘ishlagan bo‘ladilar. Har qanday tamagirlik ular uchun yotdir. Ko‘p yillik tajribalar shuni ko‘rsatadiki, bunday odamlar o‘zlari yaratgan namunalarni boshqa yurtdoshlari tomonidan ijro etilganini bilib, olamolam bahra oladilar. Biz, o‘zbeklar, millatdoshlarimiz o‘rtasida ana shunday oliyhimmat odamlar borligidan faxrlanmog‘imiz lozim. Shunday qilib, bugungi kunda hech qanday moddiy qimmat bilan baholab bo‘lmaydigan og‘zaki ijod xazinasini yuqorida aytganimizdek, olijanob va o‘z xalqi uchun beminnat xizmat qiladigan ajdodlarimiz tomonidan jamoa bo‘lib yaratilgandir. Xalq og‘zaki ijodi asarlari sayqal topishida, ko‘pincha yangi namunalar bilan to‘lib borishida oddiy tinglovchilar jamoasining bilvosita ishtirok etishini ham aytib o‘tish foydadan xoli emas. Biz ertakchi, qo‘shiqchi, doston aytuvchi baxshi, askiyachi va boshqa janr ijrochilarining tabiatan nozik hissiyotga beriluvchi odam bo‘lishlarini unutmasligimiz lozim.

Asarni ijro etish paytida tinglovchilar eshitayotgan san'at namunasiga nihoyatda qiziqish bilan munosabatda bo'lsalar, ijrochi o'zi aytayotgan asarga yo'l-yo'lakay yangi obrazlarni, yangi lavhalarni kiritib yuboradi. Bunday ehtirosli damlarda yangi asar namunasining rejasi tuziladi. Natijada, oddiy tinglovchi bo'lib o'tirgan xalq o'zi bilmagan holda yangi asar ning paydo bo'lishiga yoki juda bo'lmaganda, avvaldan an'anaviy tarzda aytib kelingan asarga muhim o'zga rishlar kiritilishiga hissa qo'shadi. Shunday qilib, xalq og'zaki ijodining paydo bo'lishi, shakllanishi va rivoj lanishida umumxalq vakillari ijodkor yoki ehtirosli tinglovchi sifatida jamoa bo'lib ishtirok etadilar. Demak, xalq og'zaki ijodidagi jamoalik xususiyati deganda, asar yaratilishida jamoaning ishtirokini aynan, sodda tarzda emas nisbiy tushunmog'imiz ma'qul bo'ladi.

Bir asarning syujet va kompozitsiyasida muhim o'zgarishlar bilan bir necha nusxalarga ega bo'lishi xalq og'zaki ijodidagi variantlilik xususiyatini hosil qiladi. Avvalgi mavzularni bayon qilishda biz og'zaki ijod namunasiga ijrochi o'z dunyoqarashini, ijod usulini, kasb-kori xususiyatlarini singdirishi haqida ma'lumot bergan edik. Bir asarni yoshi, yashash sharoiti, kasbi, tabiati, fe'l-atvori turlicha bo'lgan odam ijro qilganida, shubhasiz, ijro etilayotgan asarda muhim, nomuhim o'zgarishlar bo'ladi. Jumladan, bir ijrochi qahramonlik voqealarini mukammalroq aytadi. Ikkinchi ijrochi ishq-muhabbat, sevgi lavhalarni ehtiros bilan ta'sirli qilib aytadi. Shuning ta'sirida bir asardagi qahramonlik, jasorat-mardlik bilan bog'liq qismlar mukammallik kasb etadi. Boshqa ijrochida esa aynan shu qismlar qisqaradi, ammo ishq-muhabbat lavhalari atroflicha, tafsilotlar bilan bayon etiladi.

Fol'klorshunoslar mashhur «Alpomish» dostonining o'ttizdan ortiq variantlari borligini qayd etganlar. Qo'shimcha ravishda aytish mumkinki, ba'zan bir ijrochining o'zi kayfiyati ning haddan tashqari yaxshiligi yoki o'ta yomonligi oqibatida ham yangi variantni vujudga keltirib qo'yishi mumkin. «Alpomish» dostonini Fozil Yo'ldosh o'g'li, Ergash Jumanbulbul o'g'li, Po'lkan Jonmurod o'g'li va boshqa o'nlab baxshi-shoirlar ijro etganlar. Har bir ijroda baxshining bayon usuli, fe'li, hayot tajribasi o'z izini qoldirgan. Shuning uchun «Alpomish» dostoni ning Fozil Yo'ldosh o'g'li varianti, «Alpomish» dostonining Ergash Jumanbulbul o'g'li varianti degan tushunchalar vujudga kelgan. Yozma adabiyotda ham variant tushunchasi bor, ammo yozma adabiyotdagi variantlilik juda tor ma'noni anglatadi. Xususan, agar «Alpomish», «Go' ro'g'li» dostonlarining xalq orasida yashayotgan o'nlab variantlari mavjud bo'lsa, yozma adabiyotda bir yozuvchi bir asarni bir yoki ikki nusxadagina yozgani ma'lum. Chunki yakka ijodkorning o'zi yozgan asariga muhim o'zgarishlar kiritib yangi bir nusxada paydo qilishi imkoniyat jihatdan chegaralangandir. Shuning uchun adabiyotshunoslikda Said Ahma d - ning

«Ufq» romani «Sharq yulduzi» jurnali variantida va kitob variantida nashrdan chiqqani qayd etilgan yoki marhum yozuvchi Yoqubjon Yakvalxo‘jayevning «Qaytar dunyo» romanining «Yoshlik» jurnali varianti va kitob variant borligi ma‘lum. Ko‘rinib turibdiki, xalq og‘zaki ijodidagi variant lilik bilan yozma ijoddagi variantlilik ma‘no jihatdan farq qilmasa ham amaliy jihatdan katta farqqa ega.

Og‘zaki ijodida variantlilikdan kengroq tushuncha hisoblanadi. Agar variantlilikda obrazlar tavsifi, voqealar tizimi, bayon usuli boshqacharoq ko‘rinishga ega bo‘lsa, versiyada asarlarning nomi ham, voqealarning rivoji ham keskin farqlanadi. Jumladan, fol‘klorshunoslikda «Alpomish» dostonining to‘rtta versiyasi qayd etilgan bo‘lib, ular: qo‘ng‘irot, o‘g‘iz, qipchoq, oltoy versiyalari nomi bilan yuritiladi. Bu versiyalar faqat ayrim umumiy voqealar bayoni bilangina «Alpomish» dostonini eslatadi, xolos. Shuningdek, «Tohir va Zuhra» dostonining qozoq xalqida «Qo‘zi Ko‘rpesh va Bayan Suluv» versiyasi mavjud.

Terma atamasi o‘zining nomi bilan izohlanadi. Ular asosan baxshilar tomonidan aytiladi va ijrochi-ijodkor bisotidagi dostonlardan, hayoti haqida o‘ylab qo‘ygan gaplardan teriladi. Ba‘zan bunday parchalar «Doston terish» deb ham yuritiladi. Baxshi — mezbonning uni kutib olishi, tinglovchilarning dastlabki muomalalari va muno - sabatlaridan ilhomlanib, vaziyat taqozosi bilan yo‘lyo‘lakay terma to‘qib ketishi ham mumkin. *Masalan*, 2000 yilning qish kunlaridan birida O‘zbekiston Milliy Universiteti magistrleri bilan Bo‘kada yashovchi Chori baxshi Xo‘jamberdiev huzuriga mehmonga borilganda, baxshi qo‘shni qishloqqa to‘yga ketgan ekan. Ertalab soat 10 dan 2 gacha uni kutishga to‘g‘ri keldi. Baxshi uyga qaytganidan so‘ng magistrlar «Alpomish» dostonidan parcha aytib berishni iltimos qilishdi. Chori og‘a dostonni boshlashdan avval yaqin yarim soat vaqt mobaynida mehmonlardan kechga qolgani uchun uzr so‘rash mazmunida terma aytdi. Termada kecha o‘tgan to‘y tafsiloti, Toshkentdan kelgan mehmonlarning ta‘rifi, yurtimizdagi o‘zgarishlar o‘z ifodasini topdi. Keyinchalik ma‘lum bo‘ldiki, baxshi terma aytish davomida «Alpomish» dostonini maroqli kuylash rejasini tuzish bilan band bo‘lgan ekan. Chunki termada aytiladigan parchalarni kuylash mohir baxshi uchun hech qanday qiyinchilik tug‘dirmaydi. «Alpomish» esa har qanday iste‘dodli ijrochini ham doston aytishdan oldin, obrazli qilib aytsak, safardan oldin aniq maqsadni belgilashga, rejani asoslab olishga majbur qiladi.

Baxshilarning va fol‘klorshunos olimlarning ta‘kidlashlaricha, termalarning eng ko‘p tarqalgan ko‘rinishi «nima aytay?» hisoblanadi. Bu jarayon asosan tinglovchi va baxshi o‘rtasida ruhiy ishonch tug‘dirish va aloqa bog‘lash maqsadida amalga oshiriladi. Unda xalq dostonlaridagi o‘ta qiziq lavhalar, qahramonlarning sarguzasht va taqdirlari esga olinadi:

VOLUME-1, ISSUE-4

O'n beshida oydan to'lgan,
Olmosini belga solgan.
Go'ro'g'liga xizmat qilgan,
Qirq yigitni girdga olgan,
So'rab o'tdi Avaz polvon,
Avazxondan aytaymi.

Yuqorida qayd qilganimizdek, termalarda ijodkorning hayotidan olingan lavhalarga ham keng o'rin beriladi murojaat qilib, o'zini ular bilan bir yurtdan ekanligini, taqdiri xalqning qismati bilan uyg'un ekanini ta'kidlaydi. Yo'l-yo'lakay do'mbirasiga do'stidek munosabatdaligini aytib o'tadi. Tinglovchilarni kuldirish maqsadida do'mbirasini qaysarlikda ayblaydi, ba'zan tarasha qilib yoqib yubormoqchi bo'ladi:

Nomard yigit bu majlisga bo'ylamas,
Avji kelsa Nurmon gapni o'ylamas,
Yorib yoqsam biror choydosh qaynamas,
Senday yog'och o'tin bo'lgan do'mbiram

Xalqimizning asl farzandlari, yurti uchun fidoyilarcha xizmat qilgan taniqli ustozlarimiz Abubakir Divaev, Hodi Zarifov, Buyuk Karimov, G'ozim olim Yunusov, Mansur Afzalov kabi ziyolilar harakati bilan yozib olingan o'nlab termalar orqali biz o'tmishda ijod etgan baxshilarning tarjimai hollari haqida ma'lumot olamiz. Chunki baxshilar ko'pincha aynan termalarda o'zlarining boshlaridan kechgan voqealarni bayon qilganlar. Jumladan, Ergash shoir o'z otasiga bag'ishlangan termalardan birida shunday deydi: Har kim ko'rsa, qoyil bo'ldi o'ziga, Ham ishqivoz bo'ldi aytgan so'ziga, Bir aytganin kim eshitsa, havas qip, So'zi yoqib elning o'g'il-qiziga, Shuytib o'tgan u zamoni Bulbulning Goh shodlikman umri o'tgan, goh g'amda, Goh el blian birga yig'lab, har yerda, Doston aytib elning ko'nglin yupatgan, Bulbul oti ma'lum bo'lgan har yurtda, Shuytib o'tgan u zamoni Bulbulning. Ba'zan termalarda shoir hayotiga oid juda nozik lavhalar muhrlanib qolganiga amin bo'lamiz. Professor Hodi Zarif bergan ma'lumotlarga qaraganda, Jumanbulbul o'g'li Ergashni maktabdor O'tamurodning qizi Ziynatoyga uylantirgan. Ammo baxshi yashaydigan hudud an'anasiga ko'ra kelin to'ydan keyin ikkinchi to'y o'tgandan keyingina kuyovnikiga kelar ekan. Afsuski, birinchi to'ydan keyin Jumanbulbul vafot etadi. Ergashning keyingi to'yga mablag'i yetmaydi. Chunki otasidan qolgan arzimasi boryo'q narsalarni ham qarz evaziga olib ketishadi:

Bo'lib-bo'lib olib ketdi haqini,
Biz bilmaymiz haqi bor yo yo'g'ini,
Zoti yo olismi, bizga yaqini,
Bariga haq berib turgan kunlarim.

VOLUME-1, ISSUE-4

Ergash hayotida juda murakkab holat ro'y beradi:
Xotin qoldi otasining uyida,
Men bilmayman ne gaplar bor o'yida,
Ko'p va'dalar bo'lgan edi to'yida,
Uyalib, borolmay yurgan kunlarim.

Ma'lum bo'ladiki, termalar baxshilar hayotining o'ziga xos badiiy solnomasi sifatida yaratiladi. Bu xususiyat faqat Ergash shoirga emas, umuman, baxshilar ijodiga xosdir. Jumladan, Fozil shoir o'zi haqida shunday deydi:

Olti yoshda qo'msab-qo'msab otamni,
Og'ir mehnat ezdi sho'rli enamni,
Ena-bola topolmadik bir nonni,
Parcha non yeb, yig'lab o'tgan kunlarim.

Bu to'rtlikdan biz Fozil Yo'ldosh o'g'lining otasidan juda yosh yetim qolganini, turmushi og'ir o'tganini bilamiz. Yoshlik qiyinchiliklari keyinchalik «Kunlarim» termasida aks etgan. Baxshi o'z yurtining tashvish alamlarini, xursandchiliklarini kuylovchi xalq arbobi hisoblanadi. Uning do'mbirasi el qon tomirining urushiga hamohangdir. Shuning uchun ayrim termalarda O'zbekistonimiz tarixiga oid ma'lumotlar ham saqlanib qolgan. Professor Hodi Zarifovning qayd qi - lishicha, 1898—1908 yillarda O'rta Osiyo hududini chigirtka bosgan. Xalq nochor ahvolda qolgan. 1908 yilda Fozil shoir «Chigirtka» sarlavhali qo'shiq yaratib kuylab yurgan. Unda quyidagi misralar bor edi:

Bozorchidan shayton qaytib,
Biriga uch baho aytib,
O'ttiz olib, to'qson sotib,
Davlatmandlar qabon bo'ldi.
Kambag'alning aqli shoshib,
O'g'il-qizman kengashib,
Kecha-kunduz zor yig'lashib,
Do'stlar qaddi kamon bo'ldi.

Bu qo'shiq-termada yurtimiz boshidan kechgan musibatli kunlar badiiy aksini topgan. Ular vositasida bugungi kun kishisi o'ziga xos tushunchalarga ega bo'ladi. Baxshilar tomonidan kuylab kelingan «Do'mbiram», «Kunlarim», «Nima aytay?», «Go'ro'g'li», «Bormi jahonda » kabi termalarning hammasida ham ma'lum darajada real tarixiy voqealar, xalqning kechinmalari ifodalangan bulbul o'g'li, Po'lkan shoir, Islom shoir, Umir Safarov, Bola baxshi (Qurbonnazar Abdullaev), Rahmatilla Yusuf o'g'li, Qodir baxshi, keyinchalik Shoberdi baxshi, Chori baxshi Xo'jamberdiev, Qahhor baxshi ijodi muhim ahami - yatga egadir.

Shunday qilib, termalarni xalqimiz og‘zaki ijodidagi mustaqil janr sifatida baholash mumkin. Ular xalq hayoti - ning badiiy ifodasi sifatida yaratiladi. Baxshilar termalar orqali ayrim hududda yashagan yurtdoshlarimiz hayoti haqida bizga ma’lumot beradilar. Termalarning xalq-dostonlari va haqqoniy hayot o‘rtasidagi aloqa bog‘lovchi vositailik ahamiyati alohida muhimdir.

Bu davr o‘zbek fol’klorida xalq ijodi taraqqiyotining ilgarigi bosqichlarida maydonga kelgan ayrim janrlar, xususan, mavsum-marosim qo‘shiqlari ba’zi o‘zgarishlari bilan uzoq vaqt saqlanib qoldi. Ertaklar bilan topishmoqlarda esa bir muncha o‘zgarishlar ro‘y berdi: ularning totemistik qarashlar bilan bog‘lanishi ancha susayib, kuprok allegorik xarakter kasb eta boshladi. Bir qator yangi janrlar (lirik va tarixi qo‘shiqlar, latifa va loflar, askiya va ogzaki drama) paydo bo‘ldi.

Shunday qilib, bu davrda o‘zbek xalq og‘zaki ijodiyotining deyarli hamma janrlari ko‘plab asarlar yaratildi. Bu asarlar xalqimiz madaniy hayotidagi ulkan ko‘tarilishlar, muhim tarixiy voqiyalar bilan mahkam bog‘liq. Xalqimiz bosib o‘tgan tarixiy yo‘l, uning boshidan kechgan ijtimoiy- siyosiy jarayonlar fol’klarining sermahsul bo‘lishiga muhim zamin bo‘ldi.

ADABIYOTLAR.

Ражабов, Т. И. (2020). Тическая классификация узбекской детской народной музыки и игр. Наука, образование и культура, (3 (47)), 61-63.

Ражабов, Т. И., & Ибодов, У. Р. (2020). Обеспечение национального наследия в обучении песням бухарского детского фольклора на уроках музыки. Вестник науки и образования, (21-2 (99)), 55-58.

Ражабов, Т. И. (2021). Усовершенствование научно-методических возможностей обучения бухарским детским фольклорным песням в средней общеобразовательной школе. Наука, техника и образование, (2-2 (77)), 84-86.

Ражабов, Т. И. (2020). Педагогические возможности использования детских фольклорных песен в духовно-нравственном воспитании младших школьников. Вестник науки и образования, (5-2 (83)), 34-37.

Раджабов, Т. И. (2019). Описание вековых ценностей в песне” тутовое дерево-балх” и его место в воспитании учащейся молодежи. In Россия-Узбекистан. Международные образовательные и социально-культурные технологии: векторы развития (pp. 70-71).

Ражабов, Д. З., & Ражабов, Т. И. (2018). Формирование и развитие узбекской народной лирики. In Международная образовательная деятельность как фактор развития и сотрудничества высших учебных заведений в современном поликультурном мире (pp. 207-212).

Ражабов, Т. И. (2023). Совершенствование Механизма Духовно-Нравственного Формирования Учащихся Через Узбекские Народные Песни. *Miasto Przyszłości*, 33, 167-176.

Ражабов, Т. И. (2021). Ўқувчи-ёшларга ўзбек миллий музыка фольклори намуналари воситасида эстетик тарбия бериш. *Science and Education*, 2(11), 1094-1103.

Rajabov, T. X. I., & Ibodov, O. R. (2021). O'zbek Xalq Musiqa Merosda O'quvchilarni Vatanparvalik Ruhida Tarbiyalash Vositasi. *IJTIMOIIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 1(6), 139-145.

Тўхтасин, Р. И. (2022). ЎЗБЕК ХАЛҚ ҚЎШИҚЛАРИ ВА ИЖРОЛАРИ ҲАҚИДА. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, (Special issue), 64-71.

Раджабов, Т. И., & Орипов, Н. О. (2022). Обучение фольклорным песням бухарских детей в системе непрерывного образования как долзарбская методологическая проблема. *ЕВРОПЕЙСКИЙ ЖУРНАЛ ИННОВАЦИЙ В НЕФОРМАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ*, 2(2), 409-412.

Rajabov, T. I. The Mechanism of Teaching Uzbek Musical Folklore. *Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences ISSN*, 2795(546X), 1.

Rajabov, T. I., & qizi Safoeva, S. S. (2022). MUSIQA MADANIYATI TA'LIMIDA MUSIQIY SAVODXONLIK FAOLIYATINING TUTGAN O'RNI. TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(10), 423-431.

Rajabov, T. I., & qizi Safoeva, S. S. (2022). 5-7-SINF O'QUVCHILARINI XALQ OG'ZAKI IJODI VOSITASIDA MUSIQAGA QIZIQISHINI TAKOMILLASHTIRISH METODIK MUAMMO SIFATIDA. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(10), 392-400.

Ражабов, Т. (2023). О'zbek bolalar musiqiy o'yin folklorining mavzuiy tasnifi. *Общество и инновации*, 4(5/S), 340-345.

Ражабов, Т. И. (2022). Совершенствование Механизма Духовно-Нравственного Формирования Учащихся Через Народные Музыка И Песни. *Miasto Przyszłości*, 29, 363-367.

Rajabov, T. I. (2023). Distinctive Features of Folk Songs that Serve in the Spiritual and Moral Formation of Bukhara Pupils. *Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress*, 2(3), 59-68.

G'aybullayev, R. A. (2022). BOTIR ZOKIROV IJODINING O'ZBEK MILLIY MADANIYATIDA TUTGAN O'RNI. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(5), 18-20.

Asliddinovich, G. R. (2022). Historical, Political and Cultural Conditions of the Renaissance, Factors of Formation. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(5), 301-307.

Rajabov, To‘xtasin Ibodovich, and Oktam Rasulovich Ibodov. “O‘zbek Xalq Musiqa Merosda O‘quvchilarni Vatanparvalik Ruhida Tarbiyalash Vositasi.” IJTIMOIIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI 1.6 (2021): 139-145.

Rajabov, T. I., & Oripov, N. O. (2022). Teaching Folklore Songs Bukhara Children in Continuous Education as a Dolzarb Methodological Problem. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(2), 409-412.

Rajabov, T. I. (2022). The role of bukhara folklore songs in youth education in the system of continuous education.

Rajabov, T. I., & Rutamova, M. F. (2022). The Formation of the Spiritual and Moral Qualities of Students through Folk Songs in Continuing Education is an Urgent Pedagogical Problem. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(2), 404-408.

Rajabov, T. I., & Rajabov, J. I. (2022). The Formation of Spiritual and Moral Qualities of Students through Folk Songs is an Urgent Pedagogical Problem. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(1), 331-335.

Rajabov, T. I. The Mechanism of Teaching Uzbek Musical Folklore. Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences ISSN, 2795(546X), 1.

Rajabov, T. I., & qizi Safoeva, S. S. (2022). MUSIQA MADANIYATI TA’LIMIDA MUSIQIY SAVODXONLIK FAOLIYATINING TUTGAN O‘RNI. TA’LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(10), 423-431.

Rajabov, T. I., & qizi Safoeva, S. S. (2022). 5-7-SINF O‘QUVCHILARINI XALQ OG‘ZAKI IJODI VOSITASIDA MUSIQAGA QIZIQISHINI TAKOMILLASHTIRISH METODIK MUAMMO SIFATIDA. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(10), 392-400.

Rajabov, T. I., & Boltaev, B. H. (2022, October). Al-Forobiy Va Ibn Sino Sharq Musiqiy Ta’limotida “Iyqoot” Usullari Nazariyasi Asoslarining Zamonaviy Tasnifi. In “ONLINE-CONFERENCES” PLATFORM (pp. 39-43).

Rajabov, T. I. (2023). Distinctive Features of Folk Songs that Serve in the Spiritual and Moral Formation of Bukhara Pupils. Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress, 2(3), 59-68.

Madrimov, B. K., & Rajabov, T. I. (2022). Uzbek Ceremonial Folklore and its Characteristics. *Nexus: Journal of Advances Studies of Engineering Science*, 1(4), 53-56.

Rajabov, T. (2022). UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA O 'ZBEK MUSIQA FOLKLORINI O 'RGATISH DOLZARAB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(21), 21-31.

Ibodovich, T. R. (2022). PRACTICAL SITUATION OF TEACHING UZBEK MUSICAL FOLKLORE IN THE CONTINUOUS EDUCATION SYSTEM. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 14(6).

Ibodovich, R. T. (2021). EDUCATIONAL IMPORTANCE OF CHILDREN'S FOLKLORE SONGS IN MUSIC CULTURE CLASSES. *Thematics Journal of Arts and Culture*, 5(1).

Ibodovich, R. T. X. (2020). Aesthetic education of students through national values (on the example of bukhara children's folklore). *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8, 237-240.